

МИЛОВАН МИЛОВАНОВИЋ И СРПСКА ДИПЛОМАТИЈА НА ПОЧЕТКУ 20. ВЕКА

Душан Јеротијевић

Универзитет „Унион – Никола Тесла“,
Факултет за пословне студије и право, Београд

Жаклина Спалевић

Универзитет Сингидунум,
Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент, Београд

Зоран Јеротијевић

Универзитет „Унион – Никола Тесла“,
Факултет за пословне студије и право, Београд

У раду се обрађује улога Милована Миловановића у једном, за српску дипломатију и државни интерес, веома важном периоду европске историје, који је претходио ратним догађањима у другој деценији прошлог века. За разумевање међународног положаја Србије, тога времена, веома је важно сагледати све оно што је о српској спољној политици мислио, говорио и делао Милован Миловановић. Проучити живот и рад Милована Миловановића значи проучити политичку и дипломатску историју Србије XX века, до балканских ратова. Са пуним правом, неки теоретичари га називају првим правим професионалним дипломатом. Он је, после значајне фигуре Стојана Новаковића, донео нови квалитет и нову снагу српској дипломатији налазећи кључно решење у нерешивом проблему са Бугарском.

Кључне речи: *Источно питање, велике силе, српска спољна политика, аустро-руски односи, руско-српски односи, царински рат, анексиона криза*

Увод

Миловановићева расправа „Наша спољна политика“ постала је, по мишљењу респектабилних аутора, „катихизис спољне политике Србије“. Темељи Миловановићевог схватања спољне политике Србије налазили су се у Начертанију Илије Гарашанина. Он је рашчланио задатке српске спољне политике на два основна: „Очување државне независности, као потреба унутрашње природе, и извршење српске националне мисли, ослобођење и уједињење целокупног Српства, као спољна нужност“. Спољну политику Србије Миловановић није посматрао као

аутархичну и инертну; по њему, она је у непосредној вези са Источним питањем и аустро-руским односима. Стога је оквире те политике Миловановић утврђивао праћећи и анализирајући политику Русије и Аустро-Угарске на Балкану.

Милован Миловановић је рођен 1863. године, а умро прерано 1912. године, у жељу своје борбе, не дочекавши да види остварење своје велике политичке визије. Био је први Србин који је право докторирао у Паризу, а потом, са 25 година, постављен за професора Универзитета у Београду. Учествовао је у писању либералног Устава из 1888. године, а вршио је функције министра правде, привреде и заменика министра иностраних послова. Заједно са бугарским председником владе Иваном Гешовим био је творац савеза с Бугарском без кога не би било победе над Турском у Првом балканском рату 1912. године. Као представник Народне радикалне странке био је председник Владе Србије од 25. јуна 1911. године (по старом календару) до своје смрти.¹ Миловановић је био предодређен да наследи старог вођу (Пашића) у странци – успео је да задобије руску наклоност и да мири оба крила завађених радикала.²

Миловановић је знао да политику Русије према Балкану у основи покрећу империјални интереси, који покрећу и политику Аустрије. Он је само правио разлику у погледу врсте тих империјализама. Русија је, према Миловановићу, тражила политичке, а Аустрија територијалне циљеве. Из такве констелације он закључује да се српски интерес „поклопио с руским и зато политику Србије треба усмерити према Русији“. Миловановић је увиђао, да у руским плановима Бугарска има првенство, због близине Цариграда, али се одмах затим питао која друга сила ставља српске интересе макар и на друго место. Склапање француско-руског савеза додатно је учврстило Миловановићева гледишта. Русија је овим савезом ојачала свој положај у Западној Европи и на Порти. Француском ђаку и западњаку, Миловановићу, Русија је, удружена с Француском, била пуни гарант да се неће поновити неки нови Берлински конгрес. Зато је Миловановић заступао повезивање са Француском, али преко Русије, најблискијег савезника.³

Овај изузетни дипломата је отишао корак даље у неговању чисте политике интереса. Он тражи узрочно-последичну везу између интереса Србије и балканских држава и усклађује га са руским интересом.⁴ Сматрајући да мала држава не може водити активну политику ширих размера, Миловановић је пројектовао веома еластичну спољну политику. Он тражи српски интерес свуда, како у Русији тако и у Аустрији.⁵

¹ Војводић М., 1999. Путеви српске дипломатије – Огледи о спољној политици Србије у XIX и XX веку. Клио. Београд. стр. 159.

² Раденић А., 1991. Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књ. I/1. САНУ. Београд. стр. 289.

³ Војводић М., 1999. Путеви српске дипломатије – Огледи о спољној политици Србије у XIX и XX веку. Клио. Београд. стр. 161.

⁴ Лопандић Д., 2010. Послужити свом драгом отачеству: из историје дипломатије Србије 1804-1914. Службени гласник. Београд. стр. 163-164.

⁵ Хвостов В. М. и Минц И. И., 1949. Историја дипломатије – Дипломатија новог доба 1872-1919. Архив за правне и друштвене науке. Београд. стр. 156.

Миловановић је био свестан да се Турска распадала. Зато је, по његовом мишљењу, политичка експанзија Србије нужно била усмерена ка југу, не према западу, где би се неизбежно сукобила са далеко снажнијом Аустријом. Свестан да ће се на том „јужном путу“ српски интерес неизоставно сучелити са интересима Бугарске, Миловановић целокупну своју дипломатску активност усредсређује на ову балканску државу. Бугари су, по сваку цену, желели целу Македонију, док су Срби у то време највише чезнули за Босном и Херцеговином.⁶ Свакако за Србију је био важан излаз на море, као и додир са Грчком. Миловановић није покушавао да спорна питања решава са великим силама, већ српско-бугарским договарањем. Једним српско-бугарским споразумом, сматрао је он, Балкан би био заклоњен од агресивних намера великих сила. Било је потребно довести Србију и Бугарску до реалног и што искренијег помирења, уз истовремене припреме за заједничке дипломатске и будуће војне акције на Балкану.⁷ Између два супарника, Аустрије и Русије, Миловановић је убацио српско-бугарски споразум, са жељом да искористи супарништво сила. Он је веровао да Бугари и Срби не могу бити спојени у југословенство, али могу направити заједницу интереса и солидарности. Зато је жестоко осудио српско-бугарске сукобе у Македонији (мада се овде ради о области јужно од Шарпланине која се до Пелагоније називала и Старом Србијом). Он је веровао у компромис у коме обе државе треба да жртвују понешто ради сопствене будућности. Веровао је да за балканске државе важи девиза: без тебе нема ни мене. Самостална Србија је услов од животне важности за Бугарску, као што обрнуто, само ослоњена на Бугарску, Србија може пружити отпор Аустрији, говорио је он.⁸

И српски и бугарски план носио је задњу мисао да Македонију присвоји себи, један делимично, други у целини.⁹ Миловановићева основна мисао је подела Македоније, у корист српско-бугарског споразума, који се намеће као императив у решењу Источног питања. Не може се рећи да је имао потпуно прецизну визију поделе Македоније, али се може рећи да је Вардарску долину тражио за Србију, а Струмичку препуштао Бугарској. Миловановић је очекивао за Србију више него што је она касније добила савезничким уговором. Он је заправо за Србију желео оно што се сматрало и што је историјски било Стара Србија.

Руска дипломатија је веома активно доприносила образовању Балканског савеза, али га је сматрала као оруђе уперено не толико против Турске, колико против Аустрије и Немачке. Другим речима, у њеним очима је стварање Балканског савеза представљало етапу припреме за светски рат, који се све више приближавао.

⁶ Надовеза Б., 2011. Историјска мисао Милована Миловановића. у часопис: Баштина. Институт за српску културу Приштина – Лепосавић. бр. 31. стр. 169-170.

⁷ Мекензи Д., 2007. Милован Миловановић, српски дипломата и државник. Досије. Правни факултет Универзитета у Београду. Београд. стр. 97.

⁸ Ћоровић В., 1993. Историја Срба. БИГЗ. Београд. стр. 83.

⁹ Станојевић А., 1902. О политичким реформама у Старој Србији и Македонији. Доситеј Обрадовић. Београд. стр. 172.

Судбоносна одлука (1908–1914)

Основе (лето 1908-1909)

Криза која је у јесен 1908. године избила због аустроугарске анексије Босне и Херцеговине је у дипломатским круговима, у време Првог светског рата, била сматрана као коначна прекретница у међународном политичком животу и да је њоме почео развој догађаја који је ишао у смеру ратног разрешења сукоба два блока великих сила.¹⁰

Када су у питању били односи између Аустро-Угарске и Србије, та међународна криза је довела до коначног расцепа између ових двеју држава. Већ у лето 1908. године, Аустро-Угарска је почела да врши непосредније припреме за анексију двеју покрајина у средишту Балкана. Односи између ове велике силе тога времена и Србије улазили су у шесту годину све већих сукоба. Царински рат, који је Беч објавио Београду, трајао је већ две и по године, а дугогодишња спорења око Босне и Херцеговине су се изузетно заострила.¹¹ С друге стране, Двојна Монархија убрзано губи престиж велике европске силе.¹² Прекривено низом политички и привредно слабих, а културно заосталих малих држава, чинило се да Балканско полуострво пружа Монархији једину могућност за ново уздицање. Она је на Балкану морала рачунати са изузетно јаком тежњом балканских нација за самосталним државним животом, али је њено вођство очигледно сматрало да то није нека велика препрека.¹³

Централна личност хабзбуршке државе и по способностима најистакнутији човек тада је био сигурно барон Алојз фон Ерентал. Историчари се слажу са чињеницом да се није радило само о смени једног министра другим, већ да је то био почетак одлучног прелазна на активну империјалистичку политику и то политику усмерену према Балканском полуострву.¹⁴ Међу новим руководећим људима из 1906. године била је, уз барона фон Ерентала, још једна веома јака личност. Реч је о новом начелнику Генералштаба, генералу барону Конраду фон Хецендорфу. Он је био типичан представник оног дела племства које је у једном дугом периоду било окупљено око куће Хабзбурга, али је био и војник по позиву.

Кад је у јулу 1908. године избила младотурска револуција, у Бечу је она одмах схваћена као погодна прилика за извођење првих корака намераваног наступања на Балкан, пре свега за већ дуго прижељкивану и већ припреману анексију Босне и Херцеговине. Питање Рашке области (Новопазарског санџака) пружало је могућности за важне тактичке потезе, послужило је да се одреде ближе и даље намере на читавом Балканском полуострву. Тада је подробно разрађен план анексионе кампање. Повлачење трупа из Новопазарског санџака, које су тамо биле стационаране од Берлинског конгреса 1878. године, било је објашњено политичким, војним и финансијским разлозима. Држање Новопазарског санџака је било неопходно ради

¹⁰ Митровић А., 1981. Продор на Балкан. Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908–1918. Полит. Београд. стр. 61.

¹¹ Исто. стр. 61.

¹² Исто. стр. 61-63.

¹³ Исто. стр. 63.

¹⁴ Исто. стр. 65.

спречавања територијалног повезивања између Србије и Црне Горе и, у вези с тим, онемогућавање стварања снажне српске државе на југу.

Пошто су Босна и Херцеговина већ стварно биле у аустро-угарским рукама, најважнија тачка целог плана била је, у ствари, опет она о комадању Србије. Јасна је била жеља коју су имали Ерентал, и генерал Хецендорф и њихови једномишљеници, да се анектира највећи део Србије, али се не може тачно рећи које територије.¹⁵ Уништење Србије требало је да послужи Монархији да се докаже као велика сила.¹⁶ Тим насилним чином било би омогућено укључивање балканског простора делом у границе а делом у интересну сферу Аустро-Угарске.¹⁷

У годинама 1907. години и 1908. години коначно је у Бечу била обликована намера о уништењу Србије. Меморандум од 9. августа и седница Заједничког министарског савета од 19. августа 1908. године, су представљали доношење меродавне спољнополитичке одлуке. Остало је само да се нађе погодан тренутак за њено остварење. Немачки амбасадор је знао да Аустро-Угарска више не мисли да спречава стварање неке велике словенске државе на југу држањем трупа у слепој улици у Новопазарском санцаку, него да намерава да своје жељене циљеве оствари продором са севера преко Београда. Фон Чиршки је проценио да би управо покушај Србије и Црне Горе да заузму Санцак створио прилику за цепање Србије и њену поделу између Аустро-Угарске, Бугарске и можда још неких држава. Међутим, начин на који је аустро-угарска спољнополитичка служба отпочела са радом на анексији Босне и Херцеговине показивао да се није радило само о ишчекивању неке акције Србије и Црне Горе него о испитивању могућности да се, пре свега, овај потез повеже са уништењем Србије.¹⁸

Монархија као велика сила

Да би се Хабзбуршка Монархија доказала као велика сила требало је да се одлуке из друге половине 1908. године остваре што самосталније. То је значило да је просто требало демонстрирати сопствену вољу пред свим другим силама. Анексија Босне и Херцеговине представљала је очигледну једнострану повреду међународног споразума потписаног од свих великих сила, па је било јасно да она неће бити тако лако међународно прихваћена. Посебно, ако је уз то ишло и уништење једне независне државе, онда се морало рачунати са веома озбиљним дипломатским проблемима.¹⁹ То је све утицало да државни врх Аустро-Угарске правовремено обезбеди подршку неких утицајних међународних чинилаца.

Алојз Лекса фон Ерентал одлучио је да савезнике обавести тек почетком септембра, отприлике месец дана пред планирану акцију. Све до тада Беч је не само остављао Берлин и Рим необавештене, него их је држао и у заблуди.²⁰ Барон фон

¹⁵ Исто. стр. 76.

¹⁶ Поповић В., 1928. Источно питање. Геца Кон. Београд. стр. 161.

¹⁷ Исто. стр. 77.

¹⁸ Исто. стр. 78-79.

¹⁹ Митровић А., 1981. Продор на Балкан. Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908–1918. Полит. Београд. стр. 79.

²⁰ Исто. стр. 79.

Ерентал састао се у Берхтесгадену 5. септембра са немачким државним секретаром за спољне послове Вилхелмом фон Шеном и рекао му да је Монархија одлучила да „коначно среди односе у Босни и Херцеговини“ и да „решење не може бити ништа друго до анексија“.²¹ Затим је, на веома шкрт начин, говорио и о даљњој намери, оној о Србији. У службеној белешци, коју је записао Фон Шен, стоји: „Најзад ми је барон Ерентал с неком бојажљивошћу и с молбом да се тајна строго чува, означио као даљњи циљ балканске политике – потпуно уништење српског револуционарног гнезда. Он се и у овоме нада нашој подршци“. Следила је још једна загорнетна реченица, којој су се чудили и сами Немци: „Србију бисмо могли дати Бугарској, што би Аустро-Угарској донело значајну корист, јер би тако за суседа добила државу са чврстим етнографским границама“.²²

Тих година је немачки Рајх могао да рачуна само са Аустро-Угарском монархијом као јединим блиским савезником. Рајх се војнички, дипломатски и идеолошки очигледно спремао за велики обрачун, жељан да начини чудо на тај начин што ће изборити ранг светске силе, ако треба чак и помоћу оружја. Једно чудо је заиста брзо постигао, али сасвим супротно својим интересима и жељама: против себе је успео да, на основама заједничког осећања угрожености од немачке опасности, обједини у јак блок традиционалне противнике: руске царисте и француске републиканце, француске и британске империјалисте, британске носиоце светске државе и руске заговорнике светског царства.²³

У немачком Министарству спољних послова отворен је и посебан досије у архиви, посвећен аустро-угарској политици према Србији. Фон Шен се држао веома уздржано, али је ипак било јасно да нема примедби у погледу намера Немачког савезника, а што се тиче Србије, њу је одмах препустио на милост и немилост Монархији рекавши да Рајх „нема посебних интереса за Србију“. Аустро-Угарске намере оценио је као јуначке. Имао је примедби на проширење Бугарске, зато што је сматрао за потребно да укаже да то не би добро примиле Румунија, Грчка и Турска, пошто је Рајх управо рачунао да му ове три државе буду будући савезници на Балканском полуострву. У Берлину су били сагласни са оваквим држањем државног секретара. Кнез Биллов је подвлачио да се мора одржати неоштећен савез са Аустро-Угарском, и да се не сме пољуљати поверење Аустријанаца. Он се, дакле залагао за безрезервну подршку Еренталовој политици.²⁴ Стога је имао пуно разумевања и за улогу коју је Беч наменио Бугарској: Аустријанци верују да морају искористити или Србе против Бугара или Бугаре против Срба. Дали су предност другој алтернативи, а надају се и да ће независна Бугарска, као својевремено и Румунија, доћи у сукоб са Русијом.²⁵

Аустро-угарски суверен Фрања Јосиф је 5. октобра потписао документа о анексији Босне и Херцеговине. Немачко царство је ставило до знања Двојној монархији да ужива потпуно подршку и у намерама према Србији. Немачки цар је једном приликом

²¹ Исто. стр. 79-80.

²² Исто. стр. 80.

²³ Исто. стр. 82.

²⁴ Исто. стр. 83-84.

²⁵ Исто. стр. 84.

изразио велико лично задовољство што је Монархија „једним ударцем постала водећа сила на Балкану“. На указивање о опасном стању у Србији он одговара: „Србима је боље да ћуте да не би дошли у ситуацију да их Аустро-Угарска и Бугарска пошаљу до ђавола“, и истом приликом каже: „Ви Србију можете у целини препустити Бугарској“. ²⁶ Јасно је у којој је мери немачки цар Вилхелм II сагласан са активном политиком царске и краљевске владе и како је чврст у одлуци да је савезнички непоколебљиво и верно подржава. Безрезервна подршка била је чак и наглашенија када је постало јасно да је већ сама анексија Босне и Херцеговине проузроковала изузетно дубоку кризу између великих сила и да прети европски рат. ²⁷ Берлин подржава Монархију у најрискантнијој политици, да су хтели да до крајњих граница изазивају силе које су штитиле Србију, па макар дошло и до рата. ²⁸ Од посебне је важности да Аустрија за себе чврсто и тесно веже Бугарску и то не само због својих Словена него да би тиме отежала и сваку акцију Русије против себе. Ерентал је савете Берлина примао са напетом пажњом и очевидним занимањем, уз истицање пуне сагласности Монархије и Рајха и по овом питању. Он је обећао да ће главна брига његове политике бити да на аустријску страну привуче Бугарску, Румунију и Грчку, а да идеју „да се у одговарајућем случају Румунији додели део Србије“ сматра „несумњиво драгоценом, посебно зато што ће Румунија сигурно настојати да добије неке територијалне надокнаде уколико се географски прошире бугарске границе“. Тиме је коначно била обликована основа плана о подели Србије. ²⁹

Што је опасност од општег европског рата више претила, постепено је постајало јасно да аустро-угарска дипломатија, предвођена Еренталом, пази шта ради, а да немачка дипломатија, предвођена Биловом, настоји да је наведе на најрискантнију политику. Прихватање поменуте немачке идеје, о Србији, никако није значило да је Беч тада заиста и хтео заплвити водама у које га је гурао Берлин; у питању је била прихватљива идеја и ништа више. Како се ближио крај године међународна ситуација на Балкану се све више компликовала. Србија и Црна Гора су одлучно одбијале да прихвате анексију Босне и Херцеговине и у њиховој су јавности, без обзира на све дипломатске и тактичке потезе влада, одјекивали позиви на рат са Монархијом. Генерал фон Хецендорф је тежио уништењу и прикључењу Србије и аналогном уништењу Црне Горе. Међутим, иза ове две балканске државице стајао је тада цео блок Антанте, који такође није прихватао једнострано изведену анексију Босне и Херцеговине, а било је веома тешко поверовати да би због својих интереса могао да допусти уништење било Србије, било Црне Горе, а понајмање уништење обе заједно. Та чињеница је имала сасвим различите последице за даљњу политику Берлина и Беча. ³⁰ Наиме, претња ратом Србији се све више узимала као последње средство да се београдска влада, а уз њу и цетињска, натера да службено прихвати аустро-угарски суверенитет над Босном и Херцеговином. ³¹

²⁶ Исто. стр. 84.

²⁷ Исто. стр. 86.

²⁸ Исто. стр. 87.

²⁹ Исто. стр. 88.

³⁰ Исто. стр. 88.

³¹ Исто. стр. 90.

Немачки руководећи људи се нису много занимали за Србију као такву, али су поводом ње и даље настављали са покушајима да заоштравају кризу.³² И даље је Немачка охрабривала власти у Бечу да Бугарску привуче Аустро-Угарској, на познатој основи поделе Србије између Монархије, Румуније и Бугарске. У Монархији се следио правац којим је ишао министар спољних послова, међутим ратоборни Генералштаб на челу са Генералом фон Хецендорфом је и даље рачунао са ратом као средством за натеривање Србије да прихвати анексију Босне и Херцеговине. Говорио је да политички циљ рата треба да буде анексија Србије. У писму министру спољних послова од 3. фебруара понављао је Хецендорф свој стари став, да Ниш мора да „припадне нашој интересној сфери“. Кнез Билон је у успоменама забележио да су „аустријски генерали (1908-1909) гурали у напад“.³³

Разговори које је аустро-угарски министар спољних послова водио са немачким дипломатама током фебруара и марта 1909. године показују да се званична политика Монархије све више учвршћивала на становишту да се политика креће у „помирљивом правцу“.³⁴ Одлука о уништењу Србије требало је сада да се оствари овако: умањити Србију поделом њених територија суседним малим државама, а остатак не би имао услова за неки самосталнији живот. Ерентал је немачком амбасадору рекао да је одустао од идеје о подели Србије између Аустрије, Румуније и Бугарске, јер би у том случају цела Европа била доведена до узбуђења највишег степена, чије је последице тешко сагледати.³⁵

Србији је најпре био постављен захтев да прихвати анексију Босне и Херцеговине, па пошто је она и даље то одбијала, дошло је до предаје ултимативног захтева и до мобилизације војске. На другој страни Србији су стављени у изглед добри привредни односи. И с једном и с другом одлуком биле су упознате силе Антанте, првенствено Русија. Пошто је Немачка подржала овакве ставове Монархије и, после тога, Антанта прихватила анексију, то је учинила и Србија. Монархија је извојевала велику дипломатску победу, утолико значајнију јер је прошла кроз дугу и веома оштру међународну кризу. Следило је смиривање ситуације.³⁶

Од анексије до балканског савеза

После излагања о покушају анексије Србије и њеном положају у међународним односима углавном из угла Монархије, у даљем излагању вратићемо се поново на рад и политичку активност једног од наших највећих дипломата, Милована Миловановића, јер су кроз призму његовог рада најбоље осликани дипломатски напори Србије уочи Првог светског рата.

Моја политика има за циљ дати Србији могућност да буде, када дођу прилике, увек на страни јачег (Милован Миловановић).

³² Исто. стр. 90.

³³ Исто. стр. 91.

³⁴ Исто. стр. 92.

³⁵ Исто. стр. 92.

³⁶ Исто. стр. 94.

Као што се некада брзо утешило, када га је краљ Милан отерао из двора, учврстивши свој положај међу радикалима, тако се, оптимиста по природи, тешио, после анексионе кризе, да пријатељске силе више не могу сумњати у Србију. Миловановић је пре свега желео да избегне борбу на два фронта; Аустро-Угарска је, елиминишући турска права на Босну, завршила један посао у корист Србије.³⁷ Од сада су босански муслимани упућени на Београд, који им је ближи од Беча. Снаге на Балканском полуострву деле се на оне које чека непосредна смрт, као Турска, оне које лагано умиру, као Аустро-Угарска, и оне које носе дух младости и свежине – младе балканске државне творевине, којима припада будућност. Уместо да се бори с једним изнемоглим царством на периферији Балкана, Србија се мора окренути унутрашњости полуострва, где је на југу, у бугарским тежњама према Македонији, чека много опаснији супарник. То је закључак који је Миловановић извукао из анексионе кризе. Она је решила дилему која је раздирала грађанска националистичка стремљења у Србији: на запад, у Босну, или на југ, у Македонију. Изгубивши изгледе да ће у догледном времену потиснути Двојну монархију из Босне, Миловановић је тежиште српске политике бацио на југ, где су могућности за успех, због турске слабости, биле веће.³⁸

Целокупан Миловановићев рад од 1909. године до 1911. године своди се на одређивање положаја Србије у новом распореду. То је период његове најјаче активности, дипломатске радње која му је највише лежала. Посматрана споља, она оставља утисак монотоније, као да је јака напрегнутост повукла смирење; нема снажних догађаја који би узбуркали балканско море. Напротив, његова делатност, одмах испод површине, изванредно је динамична, завереничка; он кује немирне планове, припрема и сабира снаге. Највеће животно признање Миловановић је добио за склапање савеза с Бугарском. Темељи тога савеза постављени су неуморним радом од 1909. године до 1911. године, усмеравањем околности које су га коначно учиниле неопходним. Као плод који је сазрео.³⁹

Од анексионе кризе Миловановић се тесно везује за Русију. У његовим плановима она треба да одигра ону улогу коју је играла Француска у италијанском уједињењу. Миловановић не преза од средстава која ће Русију повезати са Србијом, начинити је саучесником српске ствари и компромитовати је њоме, ако је потребно. После пораза у анексионој кризи, руски престиж у Србији нагло је опао. Малобројни аустрофили Миланових традиција све гласније су тражили одбацивање „руске хипнозе“ и споразум с Двојном монархијом. Већи део политичара и јавности захтевао је да се рашчисте односи с Русијом, хоће ли она помоћи Србију и колико се на ту помоћ може рачунати. Они су веровали у добру вољу Русије, али су сумњали у њену способност. Руска помоћ Бугарској у анексионој кризи изазвала је нарочито велико разочарање.⁴⁰

Миловановић се свим силама трудио да проникне руску загонетку. Да би постигла свој циљ на Балкану – Цариград и мореузе – Русија је имала три средства на располагању. Најпре, да узме Турску у заштиту и постигне превласт на Порти, да подели

³⁷ Ђоровић В., 1993. Историја Срба. БИГЗ. Београд. стр. 254.

³⁸ Исто. стр. 258.

³⁹ Ђорђевић Д., 1997. Портрети из Новије српске историје. БИГЗ. Београд. стр. 114.

⁴⁰ Исто. стр. 115.

Балкан са Аустро-Угарском, узимајући његов источни део, и коначно, да подигне између Цариграда и Централних сила брану од независних балканских држава, преко којих ће и сама доћи ближе циљу. Прву тезу покушао је да спроведе руски амбасадор на Порти, Чариков, радећи на балканском савезу коме би на челу била Турска.⁴¹ Његов покушај онемогућили су сами младотурци својом неспособношћу да среде одnose у царству и приласком Централним силама. Деобу Балканског полуострва омогућила би само обнова Тројецарског савеза, која је у новим условима, после анексионе кризе, била немогућа. Руској дипломатији коначно је остала само трећа солуција – подизање блока независних балканских држава који би зауставио немачки поход на исток. Тај тренутак чекао је Миловановић да крене у акцију.

„Треба одбацити све илузије и нереална маштања о Русији и саобразити се њеним стварним циљевима. Русија хоће Цариград и Дарданеле, наш је задатак да своје интересе укључимо у њен циљ“.⁴² Све балканске државе које желе руску потпору морају јој доказати на примеру да су њихова независност и снага неопходан предуслов за испуњење руских тежњи. Миловановића није забрињавало хоће ли се Русија борити за нас, дакле и за свој интерес, већ може ли се она борити. У анексионој кризи Русија се више заузела за Бугарску него за Србију, јер је за прву могла нешто учинити, док за другу није. Поучен овим искуством, Миловановић је streпео да се сличне околности не понове, и Русија, у недостатку друге могућности, пренесе опет тежиште своје потпоре на Бугарску. Да би Русији олакшао дејство, Миловановић је схватио неопходност вођења помирљиве политике према Дунавској монархији.⁴³

У политици према Бечу Миловановић је био лишен сваког емотивног оптерећења. Његов реализам говорио му је да Србија може или поправити своје односе према Дунавској монархији, или се тући с њом. Пораз у анексионој кризи није смео одређивати даљу српску политику, јер је анексија била само исечак, етапа српске спољне политике која је имала одређен смер. Јесте истина, говорио је Миловановић „да се наши интереси најбоље поклапају са свима, сем са интересима Аустро-Угарске и Немачке, али то још није довољно да одреди правац наше спољне политике. За нас је много важније питање постоји ли у Европи група сила спремна да се заложу за наше интересе и одбрани нас од аустро-угарског притиска? Све док такву снагу не нађемо и не вежемо је за себе, морамо избећи опасности трвења са Аустро-Угарском“. За једну малу државу, каква је била Србија, утиснута између два царства, на вечито ровитом балканском тлу, било је крајње неопрезно да остане у сталном непријатељству с моћним суседом.

Сматрајући Србију оруђем Русије, аустроугарска дипломатија се противила излазу Србије на море. Она је против Србије гурала Бугарску, мада је нерадо гледала на њене претензије у Македонији. Српска дипломатија, имајући Аустрију за вратом, није могла ући у равноправне односе са Софијом. Тражећи помирење с Двојном монархијом, Миловановић се надао трострукој користи: слабљењу подршке коју је Беч против нас пружао Бугарској, обустављању провале арбанашке масе на српска подручја и јачању веза, културних и економских, Срба из Србије са Југосло-

⁴¹ Исто. стр. 116.

⁴² Дучић Ј., 1991. Дипломатски списи. Просвета. Београд. стр. 76.

⁴³ Ђорђевић Д., 1997. Портрети из Новије српске историје. БИГЗ. Београд. стр. 119.

венима у Монархији. Попуштање затегнутости било је Миловановићу потребно због пријатељских великих сила које су помагале Србију са устручавањем, из бојазни да их она не увуче у какву авантуру.

Најпогоднији терен за измирење са Аустро-Угарском, Миловановић је нашао у трговинским односима. То је била област у којој смо били подједнако заинтересовани и ми и они: ми нашим сточним, Беч индустријским извозом. Трговински уговор је капија кроз коју Миловановић мисли да провуче побољшање политичких односа.⁴⁴

Миловановић је много очекивао од успостављања нормалних економских односа с Аустро-Угарском. Он је био против царинског рата још у време када је избио; што је дужи трајао, Миловановић је све више нагињао измирењу. Прихватио је да буде члан владе чији је први задатак био увођење у живот трговинског уговора од 1908. године.⁴⁵ Оштрина сукоба у анексионој кризи приморала га је да одбије понуђене преговоре из бојазни да не створи утисак економских компензација. Али, чим је криза окончана, Миловановић није видео разлога да даље затеже. „Ми смо и раније имали незгода што смо нашим извозом били упућени само на Беч“, говорио је Миловановић, али исте незгоде можемо дочекати ако се уставимо само на једним – турским – вратима.

Као што је Аустро-Угарска уцењивала Србију својим монополистичким положајем, слично је могла поступити Турска у новоствореним условима. Циљ царинског рата није био да један монопол замени другим, већ да разбије обруч који је давио Србију. Најважнија Миловановићева политичка комбинација је савез са Бугарском, са оштрицом против Турске. Блокирањем српског извоза, Порта је могла онемогућити српско-бугарско зближење. Он је тежиште трговинских интереса пребацивао са извоза на провоз; ако нашу стоку не можемо слати на бечке и пештанске пијаце, можемо преко њих доћи до великих тржишта Западне Европе. На тај начин могло се решити питање сточног извоза који је хранио од тренутка када су му затворене границе према Аустро-Угарској. У аустро-српским односима настао је преокрет; анексиона криза потврдила је победу Србије извојевану у царинском рату; Србија није подлегла снажној економско-финансијској блокади. Преговори са Бечом могли су се сада наставити равноправно. То је био најважнији разлог царинског рата, отпадањем овога разлога, и сам рат је изгубио смисао.

Преговори о новом трговинском уговору потрајали су и током наредне две године, да би он, коначно, био одобрен у парламентима обеју држава, крајем јануара 1911. године. За време царинског рата Србија је успела да четири петине своје привреде учини независном од Аустро-Угарске. Успела је да уђе на нова тржишта и стекне нове спољно трговинске партнере. Поред тога њен углед је веома порастао, како у Европи, тако и код сународника у неослобођеним крајевима.

Највећу загонетку за Миловановића представљао је балкански програм Аустро-Угарске после анексионе кризе. Он је покушавао на сваки начин да нађе одговор да ли је Монархија, чином анексије, закључила своја територијална освајања на Балкану? Уколико би одговор на ово питање био потврдан, до које мере би се Беч успротивио испуњењу српског народног програма, за случај распада Турске? – питао се Миловановић.

⁴⁴ Исто. стр. 127.

⁴⁵ Исто. стр. 128.

Закључак

Период од „Начертанија“ до 1914. године (односно од формирања аутономне кнежевине) одликује са једне стране борба за њен опстанак и са друге стране настојање да се изврши велики задатак ослобођења свих Срба (и српских земаља) и уједињење са матицом. За остварење наведених циљева било је неопходно да се стекну одређени услови, унутрашњи и спољни. Потцењивање и прецењивање једних или других доводило је до болних промашаја после чега се обично ишло неколико корака уназад (нпр. Српско-бугарски рат 1885. године). Некада је притисак великих сила истискивао државнике великих формата у Србији (сетимо се притиска Русије на Александра Карађорђевића да Илију Гарашанина уклони из владе).

Неспорно је да Русија представља силу која увек има важну улогу у спољној политици Србије, али то ипак није увек везивано за православље и панславизам већ за постојање заједничког интереса. Још је Карађорђе желео да спољну политику веже и за друге велике силе (Француска), а та линија се протеже преко Илије Гарашанина до врхунског интелектуалца и дипломате европског формата Милована Миловановића.

Милован Миловановић је био спој научника и државника, који је Гарашаниново Начертаније надградио својим радом „Наша спољна политика“ у коме је још једном истакао ослободилачку мисију српског народа и његову тежњу за уједињењем. Ослобођење и уједињење целокупног српства у једну државну заједницу, за Миловановића је уско повезано са њеним опстанком као државом. На том путу значајну улогу имају и српски суседи, пре свих Бугарска, што је Миловановић добро знао. Штавише, он налази да су интереси Бугарске и Србије комплементарни и да је неопходан чврст савез ове две државе ради остварења њихових националних интереса. Стварање овог савеза је била и животна мисија Милована Миловановића.

Царински рат са Аустро-Угарском успешно је окончан. Српско питање је захваљујући Миловану Миловановићу изнето пред велике силе и Србија је задобила симпатије међу чланицама Антанте. У првој деценији XX века десио се нагли индустријски успон у Србији, што је створило економску подлогу за бурне догађаје који су предстојали.

Литература

[1] Војводић М., 1999. Путеви српске дипломатије – Огледи о спољној политици Србије у XIX и XX веку. Клио. Београд.

[2] Војводић М., 2005. Србија и балканско питање 1875-1914. Историјски институт Београд. Београд.

[3] Војводић М., 2007. Изазови српске спољне политике (1791-1918) огледи и расправе. Историјски институт Београд. Београд.

[4] Дипломатска преписка Краљевине Србије. бр. 81, 101, 103, 105, 107.

[5] Дучић Ј., 1991. Дипломатски списи. Просвета. Београд.

- [6] Ђорђевић Д., 1997. Портрети из Новије српске историје. БИГЗ. Београд.
- [7] Живојиновић Д., 1990. Краљ Петар Карађорђевић, Живот и дело – у отаџбини 1903-1914. године. БИГЗ. Београд.
- [8] Лопандић Д., 2010. Послужити свом драгом отечеству. Службени гласник. Београд.
- [9] Мекензи Д., 2007. Милован Миловановић, српски дипломата и државник. Досије. Правни факултет Универзитета у Београду. Београд.
- [10] Митровић А., 1981. Продор на Балкан. Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908–1918. Нолит. Београд.
- [11] Надовеза Б., 2008. Историја балканских народа XIX и XX века. Српска радикална странка. Београд.
- [12] Надовеза Б., 2011. Историјска мисао Милована Миловановића, у часопис: Баштина. Институт за српску културу. Приштина – Лепосавић. бр. 31.
- [13] Попов Ч., 2008. Источно питање и Српска револуција 1804-1918. СКЗ. Београд.
- [14] Поповић В., 1928. Источно питање. Геца Кон. Београд.
- [15] Пржић И., 1991. Спољашња политика Србије (1804-1904). Политика књижара код Киша. Београд.
- [16] Раденић А., 1991. Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914. САНУ. Београд.
- [17] Раденић А., 2006. Спољна политика Србије у контраверзној историографији, од Начертанија 1844. до стварања Југославије 1914-1918. Службени гласник. Београд.
- [18] Станојевић А., 1902. О политичким реформама у Старој Србији и Македонији. Досијеј Обрадовић. Београд.
- [19] Ћоровић В., 1993. Историја Срба. БИГЗ. Београд.
- [20] Хвостов В. М. и Минц И. И., 1949. Историја дипломатије – Дипломатија новог доба 1872-1919. Архив за правне и друштвене науке. Београд.